

1. На слици 1(a) на $p - V$ дијаграму је представљен Стирлингов циклус ($1 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 4 \rightarrow 1$) идеалног гаса адијабатске константе γ који се састоји од две изотерме: $1 \rightarrow 2$ на константној температури грејача и $3 \rightarrow 4$ на константној температури хладњака, и две изохоре: $2 \rightarrow 3$ и $4 \rightarrow 1$. Притом је запремина гаса у стањима 2 и 3 (xV_0) x пута већа од запремине гаса у стањима 1 и 4 (V_0), где је $x > 1$.

(i) Одредити коефицијент корисног дејства η_S топлотног мотора који се ослања на овај Стирлингов циклус у функцији од x , γ , и η_C , где је η_C коефицијент корисног дејства Карноове топлотне машине која би радила између истих топлотних резервоара (грејач+хладњак). Затим, показати да је $\eta_S < \eta_C, \forall x > 1$ . ..... (12)

(ii) Коефицијент корисног дејства η_S Стирлингове топлотне машине се може побољшати увођењем регенератора ($p - V$ дијаграм на слици 1(b)). Регенератор је топлотни размењивач, односно уређај који апсорбује целокупну количину топлоте која је одбачена од стране гаса у изохорском процесу $2 \rightarrow 3$, а затим је са уделом η_R топлотним провођењем враћа гасу на изохорском процесу $4 \rightarrow 1$. У том смислу топлотна регенерација подразумева да грејач врши уштеду енергије на процесу $4 \rightarrow 1$ када гасу преда мању количину топлоте него иначе, док свеукупно гас изводи исти циклус $1 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 4 \rightarrow 1$ као у случају без регенератора (слика 1(a)). У функцији од x , γ , η_C , и η_R , одредити коефицијент корисног дејства η_S^* Стирлингове топлотне машине која побољшава своју ефикасност уз помоћ топлотне регенерације ($\eta_S^* \geq \eta_S$). ..... (6)

(iii) За које η_R би формално η_S^* било једнако η_C ? Испитати остваривост овакве ситуације позивајући се на Карноову теорему, тј. на оквире II принципа термодинамике у Клаузијусовој формулацији. .... (2)

Напомена: користити да рад изотермског ширења n_m мола идеалног гаса на температури T од запремине V_1 до V_2 износи $A_{12} = n_m RT \ln(V_2/V_1)$, где је R универзална гасна константа. Такође важи да је $\ln x > 0, \forall x > 1$.

2. Капљица воде густине $\rho = 1 \text{ g/cm}^3$ и коефицијента површинског напона $\gamma = 60 \text{ mJ/m}^2$ лежи на хоризонталној идеално равноравној кварцној плочици коју квази под контактним углом θ . Видети слику 2(a). Уколико би се при брзинама споријим од неколико cm/s вода у капљицу равномерно убризгавала кроз кварцну плочицу која у реалном случају има неравнине на површини (слика 2(b)), слободна површина капљице би се ширила под константним контактним углом $\theta_a = \theta + \Delta\theta$. Разлог се крије у чињеници да слободна површина капљице налаже на ваздух заробљен у неравнинама плочице, па је квашење редуковано ($\theta < \theta_a$) у односу на идеалан случај (слика 2(a)). Уколико би се при брзинама споријим од неколико cm/s вода из капљице равномерно извлачила кроз кварцну плочицу која у реалном случају има неравнине на површини (слика 2(c)), слободна површина капљице би се повлачила под константним контактним углом $\theta_r = \theta - \Delta\theta$. Разлог се крије у чињеници да слободна површина капљице наилази на влажну површину због заостале воде у неравнинама плочице па је квашење појачано ($\theta > \theta_r$) у односу на идеалан случај (слика 2(a)). Да би се одредило $\Delta\theta$ посматра се спуштање воденог стуба кроз суву вертикалну капилару (слика 2(d)) унутрашњег пречника $d = 200 \text{ }\mu\text{m}$ чији су зидови направљени од храпавог кварца попут оног на слици 2(b,c). Висина воденог стуба у капилари износи $h = \sqrt{2} \text{ dm}$ чији је облик приближно цилиндричан. Ефективно, водени стуб се спушта равномерном брзином од $u = 1 \text{ cm/s}$ попут цилиндричног крутог тела. Између стуба воде и унутрашњих цилиндричних зидова капиларе се јавља вискозно трење (F_η) које се опире кретању течности, тако да услед цилиндричне геометрије сила отпора по јединици висине течности износи $\Delta F_\eta / \Delta h = 4\pi\eta u$, где је $\eta = 1 \text{ mPa}\cdot\text{s}$, коефицијент динамичке вискозности воде. Будући да је $d \ll h$, и горњи и доњи мениск слободне површине течности у капилари заузимају приближно сферне облике. Израчунати угао $\Delta\theta$ за који θ_a и θ_r одступају од контактнoг угла у идеалном статичком случају када је $\theta = 45^\circ$. Убрзање у пољу Земљине теже је $g = 10 \text{ m/s}^2$, док је потисак ваздуха занемарљив. Уколико је потребно, користити тригонометријски идентитет $\cos \alpha - \cos \beta = 2 \sin \frac{\alpha + \beta}{2} \sin \frac{\beta - \alpha}{2}$ . .... (20)

3. Познато је да кристал графита представља изузетно стабилну алотропску модификацију угљеника ^{12}C . Кристална решетка графита је хексагонална. Другим речима, графит поседује слојевиту структуру у чијим су слојевима (графенима) атоми угљеника распоређени у теменима бесконачне мреже правилних шестоуглова. На слици 3 је приказан један сегмент периодичне структуре графита. Пошто су суседни слојеви (графени) померени један у односу на други, у зависности од положаја у решетки разликујемо две врсте С атома: А (приказани плавом бојом) и В (приказани црвеном бојом). Овакве равни се наизменично понављају у бесконачном низу тако да се сваки други графенски слој преклапа. На 0°C страница шестоугла графена износи $a = 141.8 \text{ pm}$, а растојање између суседних равни износи $d = 334.6 \text{ pm}$. По загревању на температурама $t > 0^\circ\text{C}$, растојања у решетки се мењају по линеарним законима: $a(t) = a(1 + \alpha_\perp t)$ и $d(t) = d(1 + \alpha_\parallel t)$, где је $\alpha_\perp = -0.2 \times 10^{-5} \text{ }^\circ\text{C}^{-1}$, а $\alpha_\parallel = +2.7 \times 10^{-5} \text{ }^\circ\text{C}^{-1}$. Примећујемо да се равни графена понашају аномално, тј. да унутар једне равни постоји топлотно скупљање. Наћи коефицијент запреминског линеарног топлотног ширења графита β као и зависност густине од температуре $\rho(t)$. Одредити такође ћелију кристалне решетке графита (геометријски облик и број атома) и израчунати његову густину ρ на 0°C . Масени број угљеника је $A = 12$, док атомска јединица масе износи $m_u = 1.66 \times 10^{-27} \text{ kg}$. За мале вредности $x \ll 1$ користити апроксимацију $(1 + x)^n \approx 1 + nx$ . .... (20)

4. Микроскопска структура танке равне безмасене еластичне мембране се може моделирати квадратном мрежом екстремно малих идентичних еластичних опруга, свака константе еластичности κ . Један сегмент ове мембране је приказан на слици 4. Површина нерастегнуте мембране износи S_0 . Мембрана је непропустљива и понаша се као топлотни изолатор занемарљивог топлотног капацитета.

(i) Не ослањајући се на димензиону анализу, показати да при равномерном растезању мембране, подједнако дуж свих праваца у равни, до површине $S > S_0$, потенцијална енергија еластичне деформације E се мења по закону $E(S) = \kappa (\sqrt{S} - \sqrt{S_0})^2$. (8)

(ii) Од овакве мембране направљен је сферни балон. Балон испуњен идеалним гасом адијабатског експонента γ има полу-пречник r_0 у незатегнутом стању. Одредити зависност $p(r)$ притиска гаса у балону од полупречника балона r , када се балон споро радијално шири, за случај веома раширеног балона ($r \gg r_0$). Балон се налази у вакууму, па је спољашњи притисак једнак нули. (7)

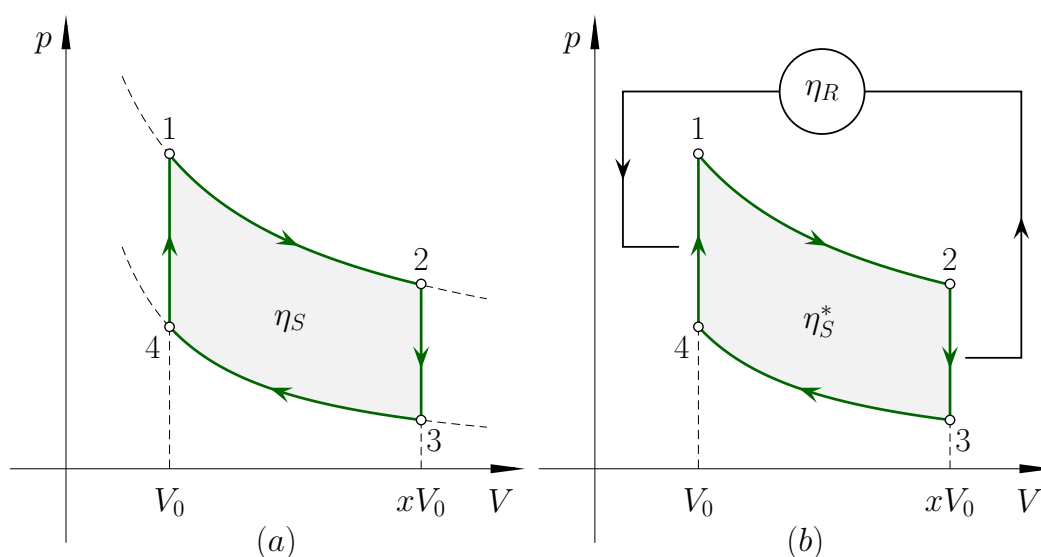
(iii) Одредити моларни топлотни капацитет овог идеалног гаса при његовом спором загревању у случају $r \gg r_0$, уколико претпоставимо да унутар балона постоји минијатурни грејач којим се загревање врши. (5)

Користити апроксимацију $(1+x)^n \approx 1+nx$, за $x \ll 1$. Универзалну гасну константу R сматрати познатом.

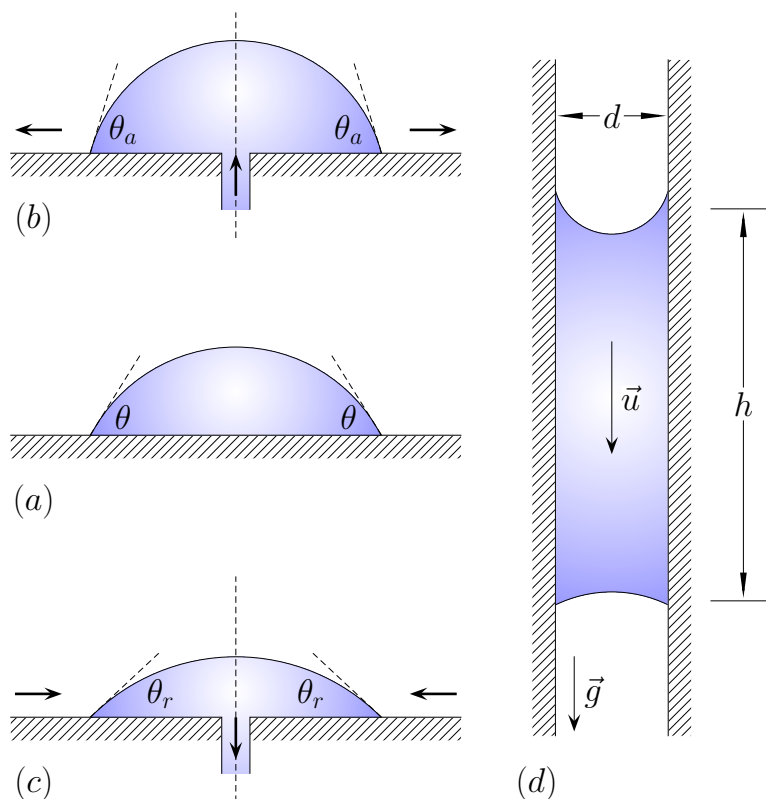
5. У затвореном топлотно изолованом калориметру занемарљивог топлотног капацитета налази се извесна количина леда на константном атмосферском притиску и почетној температури од 0°C . Унутар калориметра ради грејач константне снаге, што прво доводи до топљења леда, а када се сав лед истопи, грејач даље загрева воду насталу топљењем. Након извесног времена од завршетка топљења леда, у тренутку $\tau = 0 \text{ min}$, почело се са мерењима температуре воде. Извршено је шест мерења температуре t , у временским тренуцима τ прочитаним са минутне скале часовника (табела 1). Уз процену апсолутних грешака, на основу нацртаног графика зависности $t(\tau)$, израчунати време τ^* за које се сав лед истопио (тј. протекло време од укључивања грејача до краја топљења леда), као и температуру загрејане воде t_0 , тј. $t(\tau = 0)$, када се започело са одбројавањем времена. Грешке при читавању времена могу се занемарити. Латентна топлота топљења леда при атмосферском притиску је $\lambda = 2.265 \text{ MJ/kg}$, а специфични топлотни капацитет воде износи $c = 4.18 \text{ kJ/(kg}^\circ\text{C)}$. Ефекте термалног ширења, испаравања, као и топлотне процесе гаса који је све време на атмосферском притиску изнад леда/воде у калориметру занемарити. (20)

Табела 1

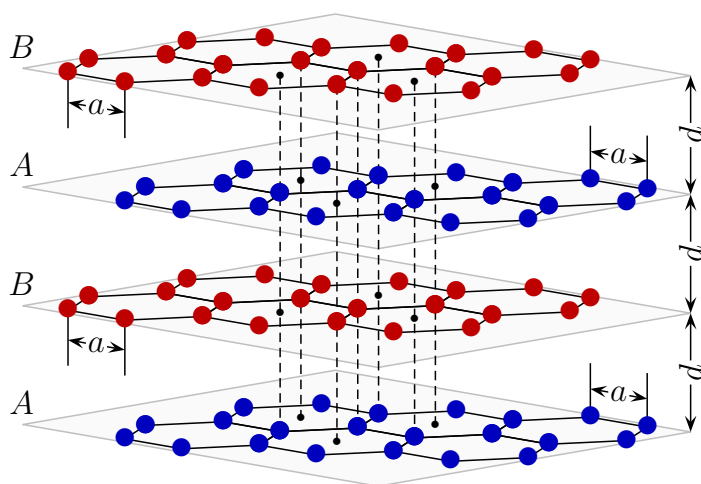
$\tau [\text{min}]$	1	2	3	4	5	6
$t [^\circ\text{C}]$	10.9 ± 0.2	12.1 ± 0.2	13.1 ± 0.2	13.9 ± 0.2	15.0 ± 0.2	16.1 ± 0.2

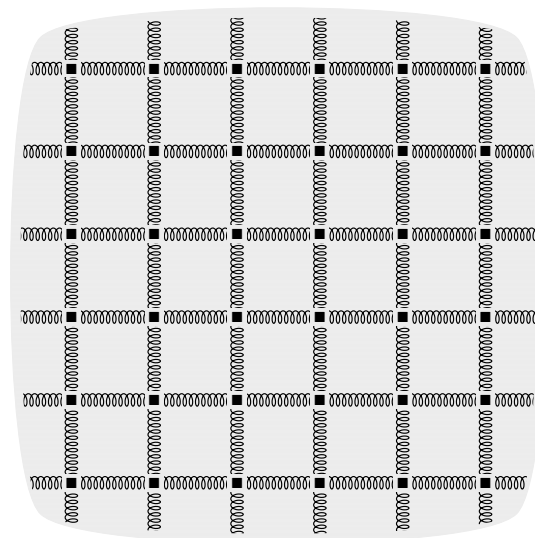
Слика 1

Слика 2

Слика 3

Слика 4

1. Нека је T_1 температура грејача, T_2 температура хладњака, а n_m број молова гаса.

(i) Коефицијент корисног дејства η_S представља однос корисног рада A и укупне уложене количине топлоте Q_1 од стране грејача. Односно, $\eta_S = A/Q_1$. Гас прими количину топлоте Q_{12} приликом изотермског ширења $1 \rightarrow 2$ као и количину топлоте Q_{41} током изохорског загревања на процесу $4 \rightarrow 1$, па је $Q_1 = Q_{12} + Q_{41}$ [1 п]. Како приликом изотермског ширења нема промене унутрашње енергије имамо да је $Q_{12} = A_{12} = n_m R T_1 \ln x$. У процесу $4 \rightarrow 1$ уложена количина топлоте је једнака промени унутрашње енергије гаса. Дакле, $Q_{41} = n_m c_V (T_1 - T_2) = n_m R (T_1 - T_2) / (\gamma - 1)$, где је изохорски моларни топлотни капацитет $c_V = R / (\gamma - 1)$ [2 п]. Укупна уложена количина топлоте је $Q_1 = n_m R (T_1 \ln x + (T_1 - T_2) / (\gamma - 1))$ [1 п]. Гас се шири у процесу $1 \rightarrow 2$ (позитиван рад) и скупља у процесу $3 \rightarrow 4$ (негативан рад). У процесу $1 \rightarrow 2$ извршени рад је $A_{12} = n_m R T_1 \ln x$ [1 п], а у процесу $3 \rightarrow 4$ извршени рад је $A_{34} = -n_m R T_2 \ln x$ [1 п], тако да је крајњи користан рад $A = A_{12} + A_{34} = n_m R (T_1 - T_2) \ln x$ [1 п]. Одавде следи да је коефицијент корисног дејства $\eta_S = \frac{n_m R (T_1 - T_2) \ln x}{n_m R (T_1 \ln x + (T_1 - T_2) / (\gamma - 1))} = \frac{1 - T_2/T_1}{1 + \frac{1 - T_2/T_1}{(\gamma - 1) \ln x}}$ [1 п]. Како је $\eta_C = 1 - T_2/T_1$ [1 п] добија се да је $\eta_S = \frac{\eta_C}{1 + \frac{\eta_C}{(\gamma - 1) \ln x}}$ [2 п]. Иначе, $\eta_C > \eta_S$, јер је $\ln x > 0, \forall x > 1$ [1 п], а што је у складу са Карноовом теоремом.

(ii) Како је дато у поставци задатка, регенератор током процеса $4 \rightarrow 1$ враћа гасу η_R од изгубљене количине топлоте $n_m R (T_1 - T_2) / (\gamma - 1)$ у процесу $2 \rightarrow 3$. Ово значи да грејач на процесу $4 \rightarrow 1$ не улаже Q_{41} као раније, већ мање $Q'_{41} = Q_{41} - \eta_R n_m R (T_1 - T_2) / (\gamma - 1) = n_m R (1 - \eta_R) (T_1 - T_2) / (\gamma - 1)$ [2 п]. Тиме је и укупна уложена количина топлоте Q'_1 мања од Q_1 , односно количина топлоте коју гас прими од грејача приликом изохорског загревања умањена је за ону количину топлоте која је регенерисана приликом хлађења. Другим речима, $Q'_1 = Q'_{41} + Q_{12} = n_m R (T_1 \ln x + (1 - \eta_R) (T_1 - T_2) / (\gamma - 1))$ [2 п]. Гас врши исти рад A као у случају без регенерације, јер изводи идентичан циклус, па је $\eta_S^* = A/Q'_1$ [1 п]. Коначно, $\eta_S^* = \frac{\eta_C}{1 + \frac{(1 - \eta_R)\eta_C}{(\gamma - 1) \ln x}}$ [1 п].

(iii) Лако се уочава да је $\eta_S^* = \eta_C$ за $\eta_R = 1$ [1 п]. Међутим, ово би значило да постоји не-Карноова топлотна машина чији је коефицијент корисног дејства једнак η_C , што је у колизији са Карноовом теоремом. Зачколица се крије у чињеници да по II закону термодинамике η_R мора бити мање од 1, јер бисмо у противном могли имати *perpetuum mobile* друге врсте у Клаузијусовој формулацији. Процес провођења топлоте код регенератора у одсуству вршења рада је ирверзибилан услед коначне температурске разлике, што указује на постојање извесног дела енергије расположивог за употребу који је отишао у неповрат услед позитивног прираштаја ентропије. Карноова топлотна машина је у целости реверзибилна. Она се ослања на идеалне адијабатске и изотермске процесе, који су такође реверзибилни. Стога, реализација регенератора са $\eta_R = 1$ физички није могућа [1 п].

2. Како се горњи мениск повлачи према области у којој су унутрашњи зидови капиларе већ наплављени водом, контактни угао износи $\theta_r = \theta - \Delta\theta$, те је вертикална пројекција силе површинског напона усмерена навише и износи $F_r = \pi d \gamma \cos \theta_r$ [4 п]. Како доњи мениск напредује према области у којој су унутрашњи зидови капиларе потпуно суви, контактни угао износи $\theta_a = \theta + \Delta\theta$, те је вертикална пројекција силе површинског напона усмерена наниже и износи $F_a = \pi d \gamma \cos \theta_a$ [4 п]. Тежина воденог цилиндричног стуба износи $mg = \rho V g = \rho g \pi d^2 h / 4$ [3 п]. Сила отпора воденог цилиндричног стуба по целој висини h која делује навише износи $F_\eta = 4\pi \eta h u$ [3 п]. Услов равнотеже свих сила воденог стуба доводи до $mg + F_a = F_r + F_\eta$, јер је $u = \text{const}$ [2 п]. После краћих трансформација и коришћењем да је $\cos(\theta - \Delta\theta) - \cos(\theta + \Delta\theta) = 2 \sin \theta \sin \Delta\theta$ добија се да је $\sin \Delta\theta = \frac{\rho g h d^2 - 16 \eta h u}{8 d \gamma \sin \theta} = 1/2$, па је $\Delta\theta = 30^\circ$ [4 п].

3. Ћелија кристалне решетке графита, којом се трансляторним померањем унутар графенских равни и нормално на њих може покривати цела решетка графита, има запремину $V(t)$ на температури t као $V(t) \propto a^2(t)d(t)$ [2 п]. Односно, како $\alpha_\perp$ и $\alpha_\parallel$ важе за изузетно мале вредности, $V(t) = V(1 + \alpha_\perp t)^2(1 + \alpha_\parallel t) \approx V(1 + 2\alpha_\perp t)(1 + \alpha_\parallel t) \approx V(1 + (2\alpha_\perp + \alpha_\parallel)t)$, где је запремина ћелије V на 0°C на истоветан начин као $V(t)$ сразмерна производу $a^2 d$ [2 п]. Тако је коефицијент запреминог линеарног термалног ширења графита $\beta = 2\alpha_\perp + \alpha_\parallel = +2.3 \times 10^{-5} \text{C}^{-1}$, па се у коначном исходу графит ипак запремински шири са порастом температуре [4 п]. Маса графита при загревању се не мења, па је $\rho(t) = \rho / (1 + \beta t) \approx \rho(1 - \beta t)$, где је ρ густина графита на 0°C [2 п]. Густину ρ налазимо тако што прво одредимо запремину ћелије у функцији од a и d , а затим нађемо број атома C који је њом обухваћен. Наиме, ћелија је призма висине $2d$, јер се свака друга графенска раван поклапа дуж правца нормалног на њих [2 п]. Базу ћелије представља ромб странице $a\sqrt{3}$ (дијагонале: $3a \times a\sqrt{3}$), као што је дато

на слици 1. Она осликава графенски слој A који је изнад графенског слоја B [2 п]. Доња и горња база хелије, унутар два графена типа B , заједно садрже: 2×4 атома C у рогљевима и 2×1 атом C на површини, при чему је сваки атом у рогљевима дељен од стране 8 хелија, а на површини дељен од стране 2 хелије. Запремински хелија обухвата 2 атома C која нису дељена и припадају графену типа A . Тако једна хелија ефективно садржи $z = 8 \times 1/8 + 2 \times 1/2 + 2 = 4$ атома C [2 п]. Запремина хелије је $V = (3a \times a\sqrt{3}/2) \times 2d = 3\sqrt{3}a^2d$ [1 п]. Укупна маса свих атома C по хелији $m = z \times (Am_u) = 48m_u$ [1 п]. Тако је $\rho = (16m_u\sqrt{3})/(3a^2d) = 2.279 \text{ g/cm}^3$ [2 п].

Напомена: признати решења са узетом хелијом која 3D просторним трансляцијама покрива укупну решетку графита ако је запремина V онолико пута већа/мања колико пута је z веће/мање, при чему минимални просторни период нормално на графенске равни мора износити $2d$. Иначе, иста вредност за густину се могла добити хипотетичким померањем слојева A и B тако да се њихови атоми поклопе дуж правца који је нормалан на ове равни. Тада се густина налази из запремине шестоугаоне призме базне странице a и висине d . У овом случају такмичар осваја максималних [6 п] од максимално предвиђених [10 п] бодова из кључа по питању овог дела. Ако је такмичар узео овакву призму као хелију без аргументације да се померањем равни густина не мења, онда такмичар добија максимално [2 п] бода на тачан резултат за густину од максимално предвиђених [10 п] бодова из кључа по питању овог дела.

4. (i) Нека је број чворова на крајевима мембране дуж једне осе опруга $N_1 \gg 1$, а дуж друге ортогоналне на ову $N_2 \gg 1$. Одавде добијамо да је укупан број чворова $N_1 \times N_2$, док је укупан број опруга $N_2 \times (N_1 - 1) + N_1 \times (N_2 - 1) \approx 2N_1N_2$, а број елементарних квадрата $(N_1 - 1) \times (N_2 - 1) \approx N_1N_2$. Иначе због симетрије проблема $N_1 \approx N_2$ [2 п]. Нека је дужина неистегнуте опруге a_0 , а истегнуте a коју има свака опруга при равномерном и изотропном растезању мембране. Тада је $S_0 = N_1N_2 \times a_0^2$ и $S = N_1N_2 \times a^2$ [2 п]. Енергија еластичне деформације једне опруге износи $\kappa(a - a_0)^2/2$, па је укупна $E = 2N_1N_2 \times \kappa(a - a_0)^2/2 = N_1N_2 \times \kappa(a - a_0)^2$ [2 п]. Даље, $E = \kappa(\sqrt{N_1N_2}a^2 - \sqrt{N_1N_2}a_0^2)^2$, па је заиста $E(S) = \kappa(\sqrt{S} - \sqrt{S_0})^2$ [2 п].
- (ii) Како је $r \gg r_0$ закључујемо да је $S \gg S_0$, те је $E(S) = \kappa S = 4\pi\kappa r^2$ [1 п]. Замислимо да гас врши елементарни рад $\Delta A = p\Delta V$ повећавајући своју запремину за $\Delta V = 4\pi r^2\Delta r$ против сила еластичности мембране у вакууму. ΔV је запремина танке сферне луске базе $4\pi r^2$, дебљине Δr . Иначе, $r \rightarrow r + \Delta r$, $\Delta r \ll r$ [2 п]. Промена еластичне потенцијалне енергије мембране износи $\Delta E = 4\pi\kappa((r + \Delta r)^2 - r^2)$. Односно, $\Delta E = 4\pi\kappa r^2((1 + \Delta r/r)^2 - 1) \approx 4\pi\kappa(1 + 2\Delta r/r - 1) = 8\pi\kappa r\Delta r$ [2 п]. Како је $\Delta A = \Delta E \Rightarrow p(r) = 2\kappa/r$ [2 п]. Обавезно признати решење без детаљног извођења уколико се такмичар позвао на Лапласов закон у аналогiji са површинским напонам слободне сферне површине течности: $E(S) = \kappa S \Rightarrow p(r) = 2\kappa/r$.
- (iii) Како је притисак гаса у сваком тренутку ширења $pr = \text{const}$, закључујемо да се гас греје у процесу $pV^{1/3} = \text{const}$, где је V тренутна запремина гаса ($r \propto V^{1/3}$), односно $V \propto T^{3/2}$, користећи једначину стања идеалног гаса броја мола n_m ($pV = n_mRT$) [2 п]. Приликом загревања идеалног гаса од $T \rightarrow T + \Delta T$ ($\Delta T \ll T$) сва топлота $\Delta Q = cn_m\Delta T$ иде на промену унутрашње енергије гаса $\Delta U = c_V n_m\Delta T$ ($c_V = R/(\gamma - 1)$) и елементарни рад $\Delta A = p\Delta V$, па је $c = R/(\gamma - 1) + (p\Delta V)/(n_m\Delta T) = R/(\gamma - 1) + (RT\Delta V)/(V\Delta T)$. Како је $V \propto T^{3/2}$, онда је $V + \Delta V \propto (T + \Delta T)^{3/2}$. Односно, дељењем је $1 + \Delta V/V = (1 + \Delta T/T)^{3/2} \approx 1 + 3\Delta T/2T$, па је $\Delta V/\Delta T = 3V/2T$. Другим речима, $c = R/(\gamma - 1) + (3VRT)/(2VT)$ [2 п]. На крају, $c = (3\gamma - 1)R/(2(\gamma - 1))$ [1 п].
5. Нека је снага грејача P , а маса леда (воде) m . Тада количина топлоте неопходна за топљење читавог леда на 0°C износи $P\tau^* = m\lambda$ [2 п]. Извесно време након топљења, количина топлоте коју је грејач предао води за време τ , при чему се вода загрејала од t_0 до t , износи $P\tau = mc(t - t_0)$ [2 п]. Тако долазимо до линеарне зависности $t(\tau)$: $t = \frac{\lambda}{c} \frac{1}{\tau^*} \tau + t_0$, односно $\underbrace{y}_t = k \underbrace{x}_\tau + n$ [2 п]. Одавде имамо да је $t_0 = n$, а $\tau^* = \frac{\lambda}{c} \frac{1}{k}$, где се k и n читавају са графика [2 п]. Такође, грешке се рачунају као $\Delta t_0 = \Delta n$, а $\Delta \tau^* = \delta \tau^* \times \tau^* = \delta k \times \tau^* = \frac{\Delta k}{k} \tau^* = \frac{\lambda}{c} \frac{1}{k^2} \Delta k$, где се ” Δ ” односи на апсолутне, а ” δ ” на релативне грешке [2 п]. На графику линеарне зависности $t(\tau)$ са насловом је представљено шест тачака кроз које је провучена права унутар граница апсолутних грешки (слика 2). Осе су јасно скалиране и обележене физичким величинама: τ [min] на x -оси и t [$^\circ\text{C}$] на y -оси. Одабране су две довољно удаљене тачке $A(x_A, y_A) = (1.25 \text{ min}, 11.30^\circ\text{C})$ и $B(x_B, y_B) = (5.75 \text{ min}, 15.75^\circ\text{C})$ унутар интервала измерених тачака [4 п]. Апсолутне грешке за Δy_A и Δy_B су једнаке и максимално мајоризоване као $\Delta y = 0.2^\circ\text{C}$. Апсолутна грешка читавања на x -оси је реда 0.5 mm на mm -папиру. У преводу $\Delta x_A = \Delta x_B \equiv \Delta x = 0.0125 \text{ min}$. Одсечак на y -оси добијамо као $n = \frac{x_B y_A - x_A y_B}{x_B - x_A} := 10.0638...^\circ\text{C}$, док је $\Delta n = \frac{x_B + x_A}{x_B - x_A} \Delta y + \frac{3x_B y_A - 3x_A y_B + x_B y_B - x_A y_A}{(x_B - x_A)^2} \Delta x :=$

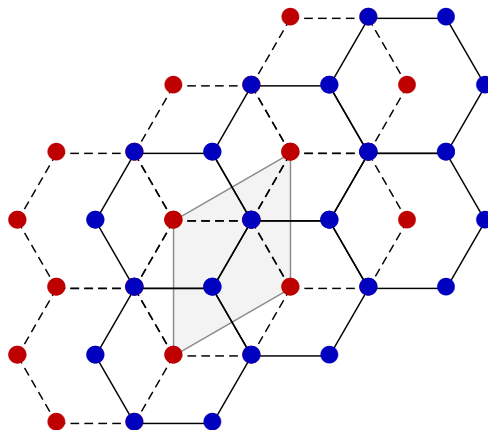

II разред

$0.4421... ^\circ\text{C}$ [2 п]. Коефицијент правца добијамо као $k = \frac{y_B - y_A}{x_B - x_A} := 0.9888... ^\circ\text{C}/\text{min}$, док је $\Delta k = \frac{2(y_B - y_A)}{(x_B - x_A)^2} \Delta x + \frac{2}{x_B - x_A} \Delta y := 0.0943... ^\circ\text{C}/\text{min}$. Тиме је, $\tau^* := 547.9544... \text{min}$, а $\Delta\tau^* := 52.2498... \text{min}$ [2 п]. На крају, $t_0 = (10.1 \pm 0.5) ^\circ\text{C}$ и $\tau^* = (5.5 \pm 0.6) \times 10^2 \text{min}$ [2 п].

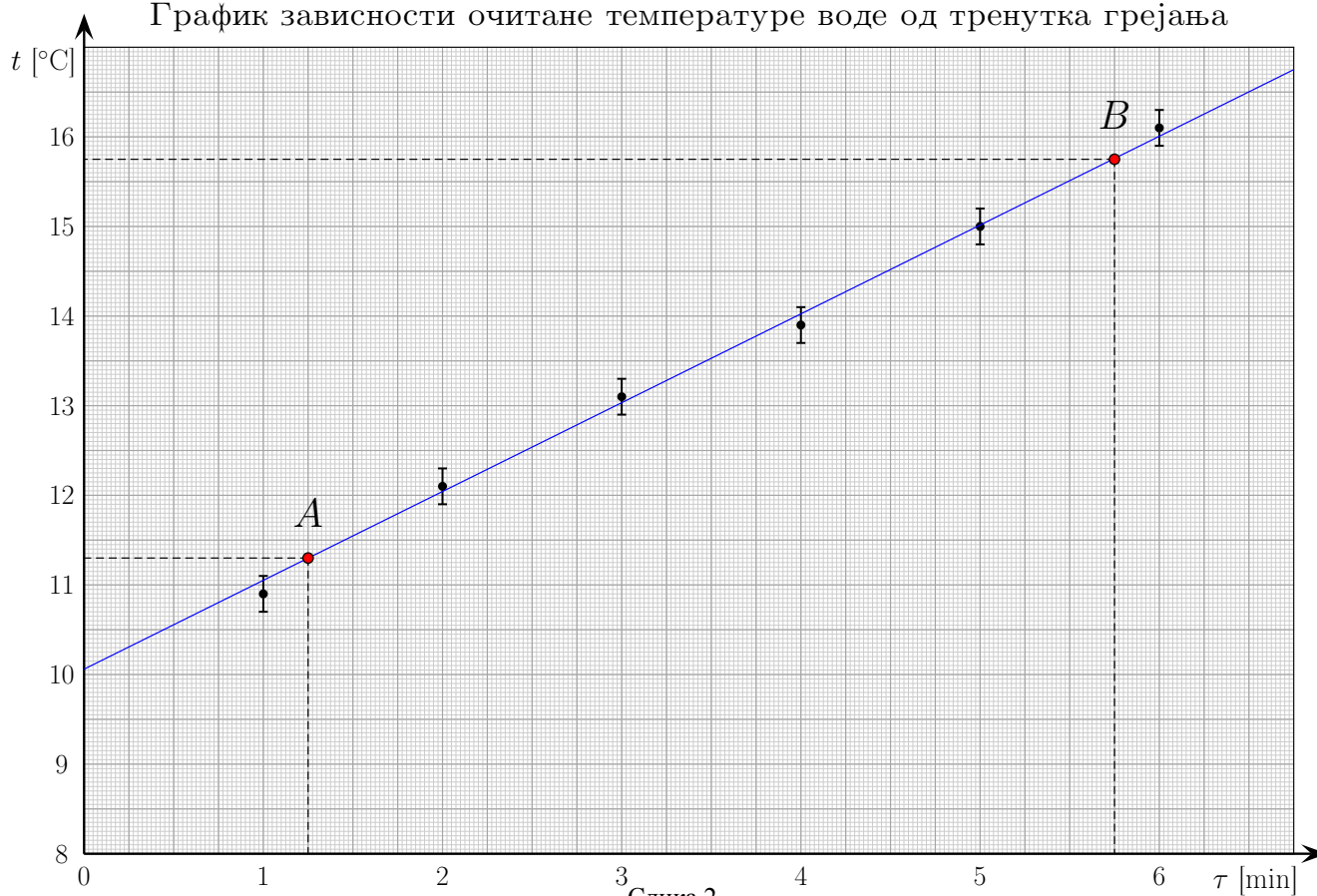
Напомена: коришћено је: $\Delta(z_1 \pm z_2) = \Delta z_1 + \Delta z_2$, $\Delta(z_1 z_2) = (z_1 z_2) \delta(z_1 z_2) = (z_1 z_2) (\delta z_1 + \delta z_2) = z_1 \Delta z_2 + z_2 \Delta z_1$, и $\Delta(z_1/z_2) = (z_1/z_2) \delta(z_1/z_2) = (z_1/z_2) (\delta z_1 + \delta z_2) = \Delta z_1/z_2 + z_1 \Delta z_2/z_2^2$. Признати решења у којима је грешка очитавања са mm-папира од 0.5 mm (1.0 mm неретко) изостављена.

Erratum: Таблична вредност за латентну топлоту топљења леда λ на атмосферском притиску је пре 0.334 MJ/kg него 2.265 MJ/kg. У том смеру би процена времена за које се сав лед истопио довела до $\tau^* = (81 \pm 8) \text{min}$.

Слика 1

График зависности очитане температуре воде од тренутка грејања

Слика 2

1. На слици 1(a) на $p - V$ дијаграму је представљен Стирлингов циклус ($1 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 4 \rightarrow 1$) идеалног гаса адијабатске константе γ који се састоји од две изотерме: $1 \rightarrow 2$ на константној температури грејача и $3 \rightarrow 4$ на константној температури хладњака, и две изохоре: $2 \rightarrow 3$ и $4 \rightarrow 1$. Притом је запремина гаса у стањима 2 и 3 (xV_0) x пута већа од запремине гаса у стањима 1 и 4 (V_0), где је $x > 1$.

(i) Одредити коефицијент корисног дејства η_S топлотног мотора који се ослања на овај Стирлингов циклус у функцији од x , γ , и η_C , где је η_C коефицијент корисног дејства Карноове топлотне машине која би радила између истих топлотних резервоара (грејач+хладњак). Затим, показати да је $\eta_S < \eta_C, \forall x > 1$ . ..... (12)

(ii) Коефицијент корисног дејства η_S Стирлингове топлотне машине се може побољшати увођењем регенератора ($p - V$ дијаграм на слици 1(b)). Регенератор је топлотни размењивач, односно уређај који апсорбује целокупну количину топлоте која је одбачена од стране гаса у изохорском процесу $2 \rightarrow 3$, а затим је са уделом η_R топлотним провођењем враћа гасу на изохорском процесу $4 \rightarrow 1$. У том смислу топлотна регенерација подразумева да грејач врши уштеду енергије на процесу $4 \rightarrow 1$ када гасу преда мању количину топлоте него иначе, док свеукупно гас изводи исти циклус $1 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 4 \rightarrow 1$ као у случају без регенератора (слика 1(a)). У функцији од x , γ , η_C , и η_R , одредити коефицијент корисног дејства η_S^* Стирлингове топлотне машине која побољшава своју ефикасност уз помоћ топлотне регенерације ($\eta_S^* \geq \eta_S$). ..... (6)

(iii) За које η_R би формално η_S^* било једнако η_C ? Испитати остваривост овакве ситуације позивајући се на Карноову теорему, тј. на оквире II принципа термодинамике у Клаузијусовој формулацији. .... (2)

Напомена: користити да рад изотермског ширења n_m мола идеалног гаса на температури T од запремине V_1 до V_2 износи $A_{12} = n_m RT \ln(V_2/V_1)$, где је R универзална гасна константа. Такође важи да је $\ln x > 0, \forall x > 1$.

2. Хомогена коцка странице a приљубљена је уз храпави зид дубоког и широког воденог базена, док се центар коцке налази на дубини h испод нивоа воде (слика 2). Густина коцке је x пута већа од густине воде ($x > 1$), а њена страница a не премашује вредност $2h$, тј. $a \leq 2h$. Коефицијент трења клизања између коцке и зида износи μ . У функцији од h , μ , и x одредити максималну вредност коју може имати страница коцке a тако да коцка не склизне наниже под дејством своје тежине. Дискутовати решење у зависности од вредности $x \in (1, \infty)$. Вода не продире између контактних површина зида и коцке, а спољашњи атмосферски притисак је занемарљив. Не узимати у обзир могућност обртања коцке као ни ефекте момента сила. Узети да су дубина и ширина базена знатно веће од странице a и дубине h . .... (20)

3. Познато је да кристал графита представља изузетно стабилну алотропску модификацију угљеника ^{12}C . Кристална решетка графита је хексагонална. Другим речима, графит поседује слојевиту структуру у чијим су слојевима (графенима) атоми угљеника распоређени у теменима бесконачне мреже правилних шестоуглова. На слици 3 је приказан један сегмент периодичне структуре графита. Пошто су суседни слојеви (графени) померени један у односу на други, у зависности од положаја у решетки разликујемо две врсте С атома: A (приказани плавом бојом) и B (приказани црвеном бојом). Овакве равни се наизменично понављају у бесконачном низу тако да се сваки други графенски слој преклапа. На 0°C страница шестоугла графена износи $a = 141.8 \text{ pm}$, а растојање између суседних равни износи $d = 334.6 \text{ pm}$. По загревању на температури $t > 0^\circ\text{C}$, растојања у решетки се мењају по линеарним законима: $a(t) = a(1 + \alpha_\perp t)$ и $d(t) = d(1 + \alpha_\parallel t)$, где је $\alpha_\perp = -0.2 \times 10^{-5}^\circ\text{C}^{-1}$, а $\alpha_\parallel = +2.7 \times 10^{-5}^\circ\text{C}^{-1}$. Примећујемо да се равни графена понашају аномално, тј. да унутар једне равни постоји топлотно скупљање. Наћи коефицијент запреминског линеарног топлотног ширења графита β као и зависност густине од температуре $\rho(t)$. Одредити такође ћелију кристалне решетке графита (геометријски облик и број атома) и израчунати његову густину ρ на 0°C . Масени број угљеника је $A = 12$, док атомска јединица масе износи $m_u = 1.66 \times 10^{-27} \text{ kg}$. За мале вредности $x \ll 1$ користити апроксимацију $(1+x)^n \approx 1 + nx$ . .... (20)

4. Капљица воде густине $\rho = 1 \text{ g/cm}^3$ лежи на хоризонталној идеално равној кварцној плочици коју кваси под контактним углом θ . Видети слику 4(a). Уколико би се при брзинама споријим од неколико cm/s вода у капљицу равномерно убризгавала кроз кварцну плочицу која у реалном случају има неравнине на површини (слика 4(b)), слободна површина капљице би се ширила под константним контактним углом $\theta_a = \theta + \Delta\theta$. Разлог се крије у чињеници да слободна површина капљице належе на ваздух заробљен у неравнинама плочице, па је квашење редуковано ($\theta < \theta_a$) у односу на идеалан случај (слика 4(a)). Уколико би се при брзинама споријим од неколико cm/s вода из капљице равномерно извлачила кроз кварцну плочицу која у реалном случају има неравнине на површини (слика 4(c)), слободна површина капљице би се повлачила под константним контактним углом $\theta_r = \theta - \Delta\theta$. Разлог се крије у чињеници да слободна површина капљице наилази на влажну површину због заостале воде у неравнинама плочице па је квашење појачано ($\theta > \theta_r$) у односу на идеалан случај (слика 4(a)). Да би се одредио коефицијент површинског напона воде γ посматра се спуштање воденог стуба кроз суву вертикалну капилару (слика 4(d)) унутрашњег пречника $d = 200 \mu\text{m}$ чији су зидови направљени од храпавог кварца попут оног на слици 4(b,c). Висина воденог стуба у капилари износи $h = (\sqrt{3} - 1) \text{ dm}$ чији је облик приближно цилиндричан. Ефективно, водени стуб се спушта равномерном брзином од $u = 1 \text{ cm/s}$ попут цилиндричног крутог тела. Између стуба воде и унутрашњих цилиндричних зидова капиларе се јавља вискозно трење (F_η) које се опире кретању течности, тако да услед цилиндричне геометрије сила

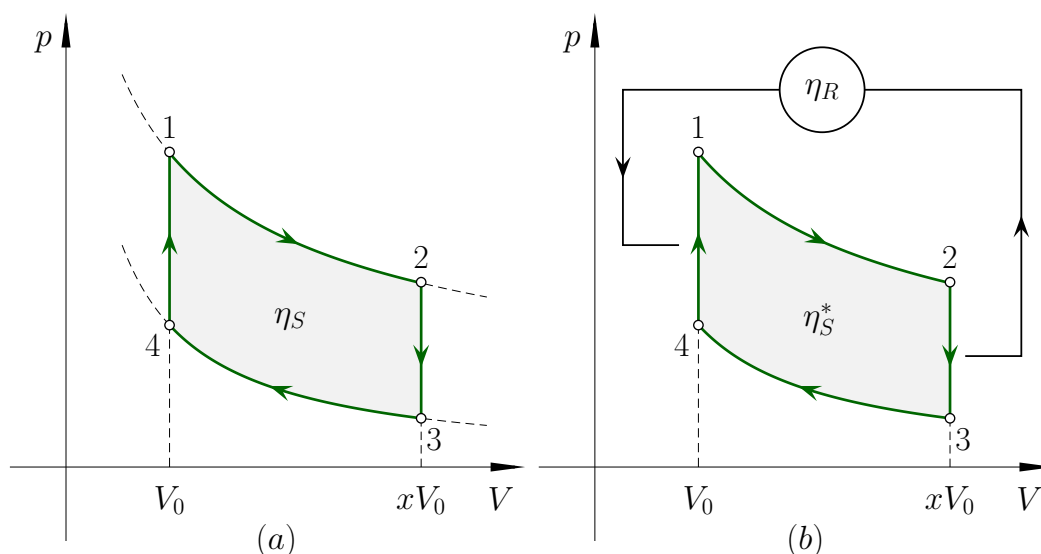
II разред

отпора по јединици висине течности износи $\Delta F_\eta / \Delta h = 4\pi\eta u$, где је $\eta = 1 \text{ mPa} \cdot \text{s}$, коефицијент динамичке вискозности воде. Будући да је $d \ll h$, и горњи и доњи мениск слободне површине течности у капилари заузимају приближно сферне облике. Израчунати коефицијент површинског напона воде γ ако угао за који θ_a и θ_r одступају од $\theta = 45^\circ$ контактнoг угла у идеалном статичком случају износи $\Delta\theta = 15^\circ$. Убрзање у пољу Земљине теже је $g = 10 \text{ m/s}^2$, док је потисак ваздуха занемарљив. .... (20)

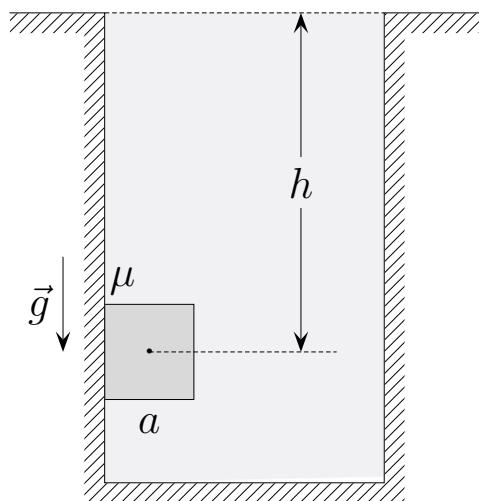
5. У затвореном топлотно изолованом калориметру занемарљивог топлотног капацитета налази се извесна количина леда на константном атмосферском притиску и почетној температури од 0°C . Унутар калориметра ради грејач константне снаге, што прво доводи до топљења леда, а када се сав лед истопа, грејач даље загрева воду насталу топљењем. Након извесног времена од завршетка топљења леда, у тренутку $\tau = 0 \text{ min}$, почело се са мерењима температуре воде. Извршено је шест мерења температуре t , у временским тренуцима τ прочитаним са минутне скале часовника (табела 1). Уз процену апсолутних грешака, на основу нацртаног графика зависности $t(\tau)$, израчунати време τ^* за које се сав лед истопао (тј. протекло време од укључивања грејача до краја топљења леда), као и температуру загрејане воде t_0 , тј. $t(\tau = 0)$, када се започело са одбројавањем времена. Грешке при читавању времена могу се занемарити. Латентна топлота топљења леда при атмосферском притиску је $\lambda = 2.265 \text{ MJ/kg}$, а специфични топлотни капацитет воде износи $c = 4.18 \text{ kJ/(kg}^\circ\text{C)}$. Ефекте термалног ширења, испаравања, као и топлотне процесе гаса који је све време на атмосферском притиску изнад леда/воде у калориметру занемарити. .... (20)

Табела 1

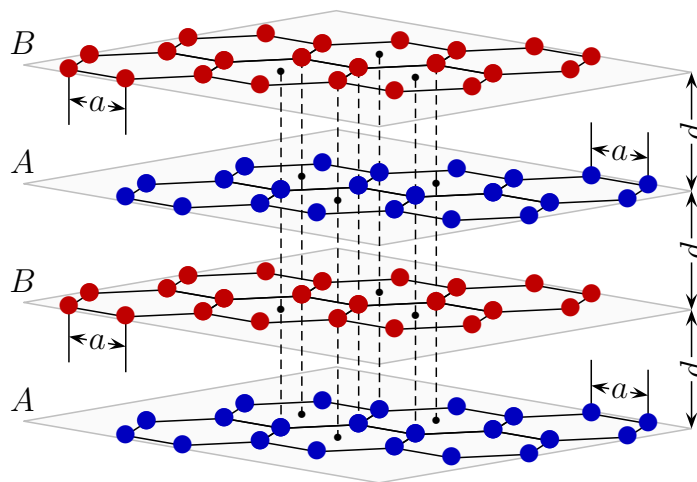
$\tau [\text{min}]$	1	2	3	4	5	6
$t [^\circ\text{C}]$	10.9 ± 0.2	12.1 ± 0.2	13.1 ± 0.2	13.9 ± 0.2	15.0 ± 0.2	16.1 ± 0.2

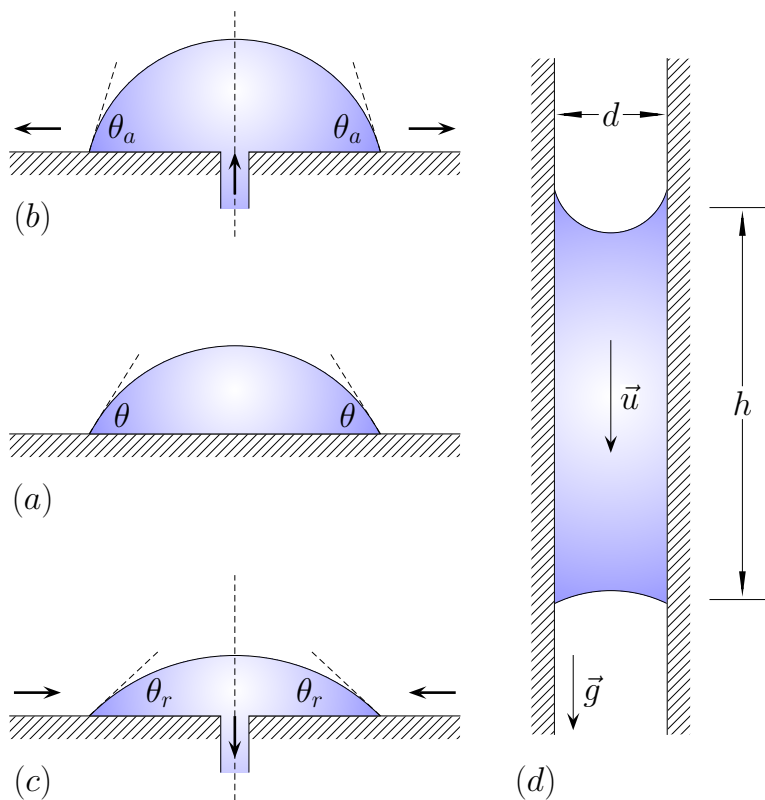
Слика 1

Слика 2

Слика 3

Слика 4

1. Нека је T_1 температура грејача, T_2 температура хладњака, а n_m број молова гаса.

- (i) Коефицијент корисног дејства η_S представља однос корисног рада A и укупне уложене количине топлоте Q_1 од стране грејача. Односно, $\eta_S = A/Q_1$. Гас прими количину топлоте Q_{12} приликом изотермског ширења $1 \rightarrow 2$ као и количину топлоте Q_{41} током изохорског загревања на процесу $4 \rightarrow 1$, па је $Q_1 = Q_{12} + Q_{41}$ [1 п]. Како приликом изотермског ширења нема промене унутрашње енергије имамо да је $Q_{12} = A_{12} = n_m R T_1 \ln x$. У процесу $4 \rightarrow 1$ уложена количина топлоте је једнака промени унутрашње енергије гаса. Дакле, $Q_{41} = n_m c_V (T_1 - T_2) = n_m R (T_1 - T_2) / (\gamma - 1)$, где је изохорски моларни топлотни капацитет $c_V = R / (\gamma - 1)$ [2 п]. Укупна уложена количина топлоте је $Q_1 = n_m R (T_1 \ln x + (T_1 - T_2) / (\gamma - 1))$ [1 п]. Гас се шири у процесу $1 \rightarrow 2$ (позитиван рад) и скупља у процесу $3 \rightarrow 4$ (негативан рад). У процесу $1 \rightarrow 2$ извршени рад је $A_{12} = n_m R T_1 \ln x$ [1 п], а у процесу $3 \rightarrow 4$ извршени рад је $A_{34} = -n_m R T_2 \ln x$ [1 п], тако да је крајњи користан рад $A = A_{12} + A_{34} = n_m R (T_1 - T_2) \ln x$ [1 п]. Одавде следи да је коефицијент корисног дејства $\eta_S = \frac{n_m R (T_1 - T_2) \ln x}{n_m R (T_1 \ln x + (T_1 - T_2) / (\gamma - 1))} = \frac{1 - T_2/T_1}{1 + \frac{1 - T_2/T_1}{(\gamma - 1) \ln x}}$ [1 п]. Како је $\eta_C = 1 - T_2/T_1$ [1 п] добија се да је $\eta_S = \frac{\eta_C}{1 + \frac{\eta_C}{(\gamma - 1) \ln x}}$ [2 п]. Иначе, $\eta_C > \eta_S$, јер је $\ln x > 0, \forall x > 1$ [1 п], а што је у складу са Карноовом теоремом.

- (ii) Како је дато у поставци задатка, регенератор током процеса $4 \rightarrow 1$ враћа гасу η_R од изгубљене количине топлоте $n_m R (T_1 - T_2) / (\gamma - 1)$ у процесу $2 \rightarrow 3$. Ово значи да грејач на процесу $4 \rightarrow 1$ не улаже Q_{41} као раније, већ мање $Q'_{41} = Q_{41} - \eta_R n_m R (T_1 - T_2) / (\gamma - 1) = n_m R (1 - \eta_R) (T_1 - T_2) / (\gamma - 1)$ [2 п]. Тиме је и укупна уложена количина топлоте Q'_1 мања од Q_1 , односно количина топлоте коју гас прими од грејача приликом изохорског загревања умањена је за ону количину топлоте која је регенерисана приликом хлађења. Другим речима, $Q'_1 = Q'_{41} + Q_{12} = n_m R (T_1 \ln x + (1 - \eta_R) (T_1 - T_2) / (\gamma - 1))$ [2 п]. Гас врши исти рад A као у случају без регенерације, јер изводи идентичан циклус, па је $\eta_S^* = A/Q'_1$ [1 п]. Коначно, $\eta_S^* = \frac{\eta_C}{1 + \frac{(1 - \eta_R) \eta_C}{(\gamma - 1) \ln x}}$ [1 п].

- (iii) Лако се уочава да је $\eta_S^* = \eta_C$ за $\eta_R = 1$ [1 п]. Међутим, ово би значило да постоји не-Карноова топлотна машина чији је коефицијент корисног дејства једнак η_C , што је у колизији са Карноовом теоремом. Зачкољица се крије у чињеници да по II закону термодинамике η_R мора бити мање од 1, јер бисмо у противном могли имати *perpetuum mobile* друге врсте у Клаузијусовој формулацији. Процес провођења топлоте код регенератора у одсуству вршења рада је ирверзибилан услед коначне температурске разлике, што указује на постојање извесног дела енергије расположивог за употребу који је отишао у неповрат услед позитивног прираштаја ентропије. Карноова топлотна машина је у целости реверзибилна. Она се ослања на идеалне адијабатске и изотермске процесе, који су такође реверзибилни. Стога, реализација регенератора са $\eta_R = 1$ физички није могућа [1 п].

2. Силе које делују на коцку су: $mg = \rho a^3 g$ сила Земљине теже, F_{tr} сила трења која се противи сили теже, јер је ова јача од силе потиска $F_p = \rho_0 a^3 g$ и може довести до проклизавања наниже, где је ρ густина материјала од којег је направљена коцка, а ρ_0 густина воде ($\rho/\rho_0 \equiv x > 1$) [3 п]. Поред ових сила постоји и нормална реакција зида N која је једнака сили средњег хидростатичког притиска на страну коцке који линеарно варира од $\rho_0 g (h - a/2)$ до $\rho_0 g (h + a/2)$, па је $N = \rho_0 g h a^2$. Ова сила се не поништава са уобичајеном бочном противном силом хидростатичког притиска течности (слика 1), јер воде нема између зида и коцке [3 п]. Услов одсуства проклизавања између коцке и зида намеће $F_{tr} \leq \mu N$ [3 п]. С друге стране, како се коцка не креће $F_{tr} = mg - F_p = (x - 1) \rho_0 a^3 g$ [3 п]. Тако добијамо неједнакост $a \leq \mu h / (x - 1)$ код које разликујемо два случаја [2 п]. Први случај је онда када је $\mu h / (x - 1) \geq 2h$, тј. $x \in (1, 1 + \mu/2]$, онда је $a_{max} = 2h$, јер не може бити веће по услову задатка [3 п]. Други случај је онда када је $\mu h / (x - 1) < 2h$, тј. $x \in (1 + \mu/2, \infty)$, онда је $a_{max} = \frac{\mu h}{(x - 1)}$ [3 п].

3. Ћелија кристалне решетке графита, којом се трансляторним померањем унутар графенских равни и нормално на њих може покривати цела решетка графита, има запремину $V(t)$ на температури t као $V(t) \propto a^2(t) d(t)$ [2 п]. Односно, како $\alpha_\perp$ и $\alpha_\parallel$ важе за изузетно мале вредности, $V(t) = V(1 + \alpha_\perp t)^2 (1 + \alpha_\parallel t) \approx V(1 + 2\alpha_\perp t)(1 + \alpha_\parallel t) \approx V(1 + (2\alpha_\perp + \alpha_\parallel)t)$, где је запремина ћелије V на 0°C на истоветан начин као $V(t)$ сразмерна производу $a^2 d$ [2 п]. Тако је коефицијент запреминског линеарног термалног ширења графита $\beta = 2\alpha_\perp + \alpha_\parallel = +2.3 \times 10^{-5} \text{C}^{-1}$, па се у коначном исходу графит ипак запремински шири са порастом температуре [4 п]. Маса графита при загревању се не мења, па је $\rho(t) = \rho / (1 + \beta t) \approx \rho(1 - \beta t)$, где је ρ густина графита на 0°C [2 п]. Густину ρ налазимо тако што прво одредимо запремину ћелије у функцији од a и d , а затим нађемо број атома C који је њом обухваћен. Наиме, ћелија је призма висине $2d$, јер се свака друга графенска равна поклапа дуж правца нормалног на њих [2 п]. Базу ћелије представља ромб странице $a\sqrt{3}$ (дијагонале: $3a \times a\sqrt{3}$), као што је дато

на слици 2. Она осликава графенски слој A који је изнад графенског слоја B [2 п]. Доња и горња база хелије, унутар два графена типа B , заједно садрже: 2×4 атома C у рогљевима и 2×1 атом C на површини, при чему је сваки атом у рогљевима дељен од стране 8 хелија, а на површини дељен од стране 2 хелије. Запремински хелија обухвата 2 атома C која нису дељена и припадају графену типа A . Тако једна хелија ефективно садржи $z = 8 \times 1/8 + 2 \times 1/2 + 2 = 4$ атома C [2 п]. Запремина хелије је $V = (3a \times a\sqrt{3}/2) \times 2d = 3\sqrt{3}a^2d$ [1 п]. Укупна маса свих атома C по хелији $m = z \times (Am_u) = 48m_u$ [1 п]. Тако је $\rho = (16m_u\sqrt{3})/(3a^2d) = 2.279 \text{ g/cm}^3$ [2 п].

Напомена: признати решења са узетом хелијом која $3D$ просторним трансляцијама покрива укупну решетку графита ако је запремина V онолико пута већа/мања колико пута је z веће/мање, при чему минимални просторни период нормално на графенске равни мора износити $2d$. Иначе, иста вредност за густину се могла добити хипотетичким померањем слојева A и B тако да се њихови атоми поклопе дуж правца који је нормалан на ове равни. Тада се густина налази из запремине шестоугаоне призме базне странице a и висине d . У овом случају такмичар осваја максималних [6 п] од максимално предвиђених [10 п] бодова из кључа по питању овог дела. Ако је такмичар узео овакву призму као хелију без аргументације да се померањем равни густина не мења, онда такмичар добија максимално [2 п] бода на тачан резултат за густину од максимално предвиђених [10 п] бодова из кључа по питању овог дела.

4. Како се горњи мениск повлачи према области у којој су унутрашњи зидови капиларе већ наклашени водом, контактни угао износи $\theta_r = \theta - \Delta\theta = 30^\circ$, те је вертикална пројекција силе површинског напона усмерена навиши и износи $F_r = \pi d\gamma\sqrt{3}/2$ [4 п]. Како доњи мениск напредује према области у којој су унутрашњи зидови капиларе потпуно суви, контактни угао износи $\theta_a = \theta + \Delta\theta = 60^\circ$, те је вертикална пројекција силе површинског напона усмерена наниже и износи $F_a = \pi d\gamma/2$ [4 п]. Тежина воденог цилиндричног стуба износи $mg = \rho Vg = \rho g\pi d^2 h/4$ [3 п]. Сила отпора воденог цилиндричног стуба по целој висини h која делује навише износи $F_\eta = 4\pi\eta hu$ [3 п]. Услов равнотеже свих сила воденог стуба доводи до $mg + F_a = F_r + F_\eta$, јер је кретање стуба равномерно ($u = \text{const}$) [2 п]. После краћих трансформација добија се да је $\gamma = \frac{\rho g h d^2 - 16\eta h u}{2d(\sqrt{3} - 1)} = 0.06 \text{ N/m}$ [4 п].

5. Нека је снага грејача P , а маса леда (воде) m . Тада количина топлоте неопходна за топљење читавог леда на 0°C износи $P\tau^* = m\lambda$ [2 п]. Извесно време након топљења, количина топлоте коју је грејач предао води за време τ , при чему се вода загрејала од t_0 до t , износи $P\tau = mc(t - t_0)$ [2 п]. Тако долазимо до линеарне зависности $t(\tau)$: $t = \frac{\lambda}{c} \frac{1}{\tau^*} \tau + t_0$, односно $\underbrace{y}_t =$

$k \underbrace{x}_\tau + n$ [2 п]. Одавде имамо да је $t_0 = n$, а $\tau^* = \frac{\lambda}{c} \frac{1}{k}$, где се k и n читавају са графика [2 п]. Такође, грешке се рачунају као

$\Delta t_0 = \Delta n$, а $\Delta \tau^* = \delta \tau^* \times \tau^* = \delta k \times \tau^* = \frac{\Delta k}{k} \tau^* = \frac{\lambda}{c} \frac{1}{k^2} \Delta k$, где се " Δ " односи на апсолутне, а " δ " на релативне грешке [2 п].

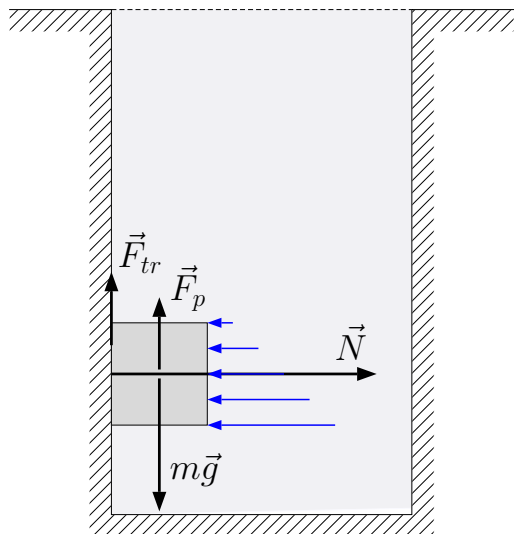
На графику линеарне зависности $t(\tau)$ са насловом је представљено шест тачака кроз које је провучена права унутар граница апсолутних грешки (слика 3). Осе су јасно скалиране и обележене физичким величинама: τ [min] на x -оси и t [$^\circ\text{C}$] на y -оси. Одабране су две довољно удаљене тачке $A(x_A, y_A) = (1.25 \text{ min}, 11.30^\circ\text{C})$ и $B(x_B, y_B) = (5.75 \text{ min}, 15.75^\circ\text{C})$ унутар интервала измерених тачака [4 п]. Апсолутне грешке за Δy_A и Δy_B су једнаке и максимално мајоризоване као $\Delta y = 0.2^\circ\text{C}$. Апсолутна грешка читавања на x -оси је реда 0.5 mm на mm -папиру. У преводу $\Delta x_A = \Delta x_B \equiv \Delta x = 0.0125 \text{ min}$. Одсечак на y -оси добијамо као $n = \frac{x_B y_A - x_A y_B}{x_B - x_A} := 10.0638...^\circ\text{C}$, док је $\Delta n = \frac{x_B + x_A}{x_B - x_A} \Delta y + \frac{3x_B y_A - 3x_A y_B + x_B y_B - x_A y_A}{(x_B - x_A)^2} \Delta x :=$

$0.4421...^\circ\text{C}$ [2 п]. Коефицијент правца добијамо као $k = \frac{y_B - y_A}{x_B - x_A} := 0.9888...^\circ\text{C/min}$, док је $\Delta k = \frac{2(y_B - y_A)}{(x_B - x_A)^2} \Delta x +$

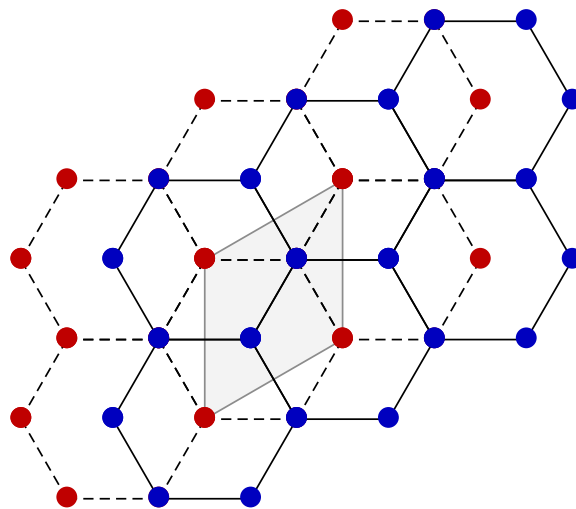
$\frac{2}{x_B - x_A} \Delta y := 0.0943...^\circ\text{C/min}$. Тиме је, $\tau^* := 547.9544... \text{ min}$, а $\Delta \tau^* := 52.2498... \text{ min}$ [2 п]. На крају, $t_0 = (10.1 \pm 0.5)^\circ\text{C}$ и $\tau^* = (5.5 \pm 0.6) \times 10^2 \text{ min}$ [2 п].

Напомена: коришћено је: $\Delta(z_1 \pm z_2) = \Delta z_1 + \Delta z_2$, $\Delta(z_1 z_2) = (z_1 z_2) \delta(z_1 z_2) = (z_1 z_2)(\delta z_1 + \delta z_2) = z_1 \Delta z_2 + z_2 \Delta z_1$, и $\Delta(z_1/z_2) = (z_1/z_2) \delta(z_1/z_2) = (z_1/z_2)(\delta z_1 + \delta z_2) = \Delta z_1/z_2 + z_1 \Delta z_2/z_2^2$. Признати решења у којима је грешка читавања са mm -папира од 0.5 mm (1.0 mm неретко) изостављена.

Erratum: Таблична вредност за латентну топлоту топљења леда λ на атмосферском притиску је пре 0.334 MJ/kg него 2.265 MJ/kg . У том смеру би процена времена за које се сав лед истопио довела до $\tau^* = (81 \pm 8) \text{ min}$.

Слика 1

Слика 2

Слика 3